

סימן לח

התעטפות הש"ץ בטלית בסליחות ובתפילת ערבית

אלול תשע"א

המיועדת לשליח הציבור, ופסק המ"ב (או"ח סי' י"ד ס"ק י"א) שצריך לברך על טלית זו אפילו כשלוכשה רק כדי לעבור לפני התיבה או לעלות לתורה. ואף על פי שאין מברכים על טלית שאולה, על טלית ציבורית מברכים, משום דטלית של קהל אדעתא דהכי קנוהו מתחילה שכל מי שלובש אותו שיהיה שלו, כמו באתרוג.

ב. התעטפות הש"ץ בסליחות

האם מנהג זה תקף גם לש"ץ בסליחות? לכאורה מפסק המ"ב שהובא לעיל, שכל מי שלא לבוש בבגד עליון צריך להתעטף בטלית מפני כבוד הציבור, נראה שהוא הדין בשליח ציבור לסליחות. ואדרבה, בסליחות ישנו טעם נוסף ללבישת טלית ע"י שליח הציבור כמובא בגמ' ב"ה (דף י"ז ע"ב): "מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור והראה לו למשה סדר תפילה; אמר לו כל זמן שישראל חוטאין יעשו כסדר הזה", עיי"ש, ועפ"ז כתב 'הלבוש' (או"ח סי' תקפ"א) ששליח הציבור בסליחות צריך להתעטף בטלית, ושמהמדרש המובא בגמ' הנ"ל למדנו שש"ץ צריך להתעטף בשעת י"ג מדות עיי"ש.

ג. באיזו טלית מתעטף הש"ץ של סליחות, והאם מברך עליה?

'הלבוש' (שם) כתב: "והש"ץ מתעטף

שאלה:

בקהילתנו נהוג שכל ש"ץ הניגש לפני התיבה מתעטף בטלית. היו שערערו על קיום מנהג זה בתפילת ערבית, שהרי לילה אינו זמן ציצית. וכן ערערו על עטיפת ש"ץ בטלית לפני אמירת סליחות, כשהן נאמרות באשמורת הבוקר. כיצד יש לנהוג?

תשובה:

א. מנהג התעטפות הש"ץ בטלית

נהגו בקהילתנו ששליח הציבור העובר לפני התיבה מתעטף בטלית בכל התפילות, והוא הדין לעולה לתורה (כגון במנחה של תענית ציבור) וכן העולה להגבהת התורה וכן העולה לפתיחת ההיכל.

למנהג זה יש שורש ועיקר בהלכה, שכן פסק המ"ב עפ"י ה'פרי מגדים' (או"ח סי' י"ח ס"ק ד') דשליח ציבור הבא להתפלל לפני העמוד, אם אין לו מלבוש עליון צריך להתעטף בטלית מפני כבוד הציבור. ובס"ק ה' (שם) כתב המ"ב בשם המג"א שכל העובר לפני התיבה צריך להתעטף, והוסיף בשם 'לחם חמודות' דאף האומר קדיש יתום לפני התיבה יתעטף מפני כבוד הציבור ולא יברך.

ואכן בביהכ"ס מצויה טלית ציבורית

הטלית לחזן בי"ג מידות, לכן כתב 'הלבוש' שהש"ץ יתעטף בטלית, אע"פ שעל ידי כך הוא מכניס עצמו לספק ברכות! אך לגבי שאר המתפללים לא יתעטפו בטלית כלל כדי שלא להכניס עצמם לאותו ספק.

והט"ז (סי' תקפ"א ס"ק ב') הביא את דברי 'הלבוש' ותמה עליו דכיון דלדעת הרא"ש חייב בברכה בכסות המיוחד ליום אפילו לובשו בלילה ואנו חוששים לדעתו (כנ"ל בשו"ע סי' י"ח א') א"כ למה יכניס עצמו לכתחילה למצב שילבש דבר שיש בו ספק ברכה ולא יברך? ולכן מסיק הט"ז (שם): "לכך נ"ל דודאי בלא עטיפה כלל אי אפשר משום כבוד השכינה ובפרט בסליחות שאומר ויעבור ואיתא בגמ' שנתעטף הקב"ה כש"ץ וכו' אלא יקח טלית חבירו ובזה לא יעבור כלום, כי כבר הוכחנו בהלכות ציצית דאין לברך על טלית שאולה. ואפי' למאן דפסק לברך שם, היינו כששאלו כדי לצאת בו, אבל כאן לא נתכוון אלא משום צניעות בעלמא כ"ע מודים דאין צריך לברך כנ"ל נכון".

וכן פסק המ"ב כהט"ז (סי' תקפ"א ס"ק ו' בסופו) והוסיף שיכון שנוטלו רק לכבוד ולא לקנותו. ובאר זאת בשעה"צ (שם ס"ק ה') דכשנוטל טלית מחבירו בכונה שלא לקנותו לכו"ע אין צריך לברך עליו.

וניתן להבין ב' הבנות בדברי הט"ז: א. זו עדיפות לרווחא דמילתא ועדיף כך, אך אה"נ שאם אין לו טלית שאולה שייקח את שלו ויתעטף בה בלא ברכה. ב. זו הלכה בדווקא, ואם אין לו טלית שאולה יתפלל בלא טלית כלל, למרות שבסליחות יש דין מיוחד להתפלל ולהיות מעוטף בטלית.

בטלית [משום כבוד ציבור] ואינו מברך להתעטף בציצית, דקי"ל ספק ברכות להקל, כדאיתא לעיל סימן י"ח (ס"ג). אבל לא יאמר החזן הסליחות בלא עטיפת הטלית, משום שאומרים בתוך הסליחות הי"ג מידות, ואמרינן במדרש (ר"ה דף י"ז ע"ב) נתעטף הקב"ה כש"ץ ולמד למשה הי"ג מידות, שמע מינה שצריך עטיפה בשעת י"ג מידות".

להבנת דברי 'הלבוש' יש לבאר תחילה את דרשת הגמרא (בזבחים דף י"ח ע"ב) שמצוות ציצית אינה נוהגת בלילה מפני שנאמר בה "וראיתם אותו", ולילה לאו זמן ראייה הוא. ונחלקו הרמב"ם והרא"ש בביאור מיעוט זה: הרמב"ם סובר שכל בגד כשלובשים אותו בלילה פטור אפי' הוא בגד המיוחד ליום, וכשלובשים אותו ביום חייב אפילו הוא בגד המיוחד ללילה (רמב"ם פ"ג מהלכות ציצית); והרא"ש סובר ש"כסות לילה" המיוחד ללילה (כגון בגד שינה) פטור מציצית אפילו לובשו ביום, ו"כסות יום" המיוחד ליום או כסות המיוחד ליום וללילה חייב אפילו לובשו בלילה (רא"ש ריש הלכות ציצית). השו"ע (או"ח סי' י"ח ס"א) הביא את ב' הדעות, וע"כ הכריע הרמ"א (שם) "וספק ברכות להקל - על כן אין לברך עליו אלא כשלובש ביום והוא מיוחד ג"כ ליום".

לפי זה, הלובש טלית בלילה, מכיוון שאיננה כסות המיוחדת ללילה, נכנס למחלוקת הרמב"ם והרא"ש האם היא חייבת בציצית, ולכן כותב 'הלבוש' שהש"ץ המתעטף בטלית לפני הסליחות לא יברך עליה, שספק ברכות להקל. אמנם מכיוון שבמדרש הוזכרה חשיבות העיטוף

אישתמיט מיניה פסק הרמ"א?
 ג. מדוע הט"ז מציע פתרון שמפקיע מהאדם את הברכה לגמרי? והרי לכאורה הפתרון שהציע הרמ"א עדיף – לדחות את הברכה לכשיגיע זמן החיוב! אמנם קושייה זו ניתן לתרץ ולומר, כפי שכתב באג"מ (או"ח ח"ד סי' ז'), שחיוב ברכה על מצווה חל על מקיים המצווה בכל רגע ורגע מקיומה, ואף אם יברך לאחר מכן, מ"מ הפסיד כבר את קיום מצוות הברכה תיכף עם תחילת קיום המצווה. וא"כ צודק הט"ז דאין להיכנס למצווה בלא ברכה, אלא שאז חוזרת השאלה מדוע הרמ"א לא ס"ל כן?

ה. יישוב דברי הט"ז

ואולי ניתן לתרץ, דהט"ז בהלכות ר"ה דיבר על הנוהגים לומר סליחות בחצות לילה ואין לאחר מכן תפילת שחרית, ועל זה כתב דאין לו לש"ץ להכניס עצמו למחלוקת, האם בגד יום חייב בציצית בלילה כהרא"ש, ולכן כתב שישאל טלית מחבר ויכוון שלוקחו רק לצניעות מפני כבוד הציבור ובכך לא נכנס לכו"ע לספק ברכות. אך הרמ"א דיבר על הנוהגים להתפלל סליחות באשמורת הבוקר קודם זמן ציצית ומייד לאחר הסליחות מתפללים שחרית בנץ החמה ואם נשאר עם אותו טלית עד הבוקר, אולי גם הט"ז יודה לרמ"א שיכול להתעטף בטלית שלו ולאחר הסליחות כשיגיע זמן ציצית ימשמש בציצית ויברך.

נאך העיר לי תלמידי עמית לוי הי"ו דמדכתב הט"ז לאחר מכן דיש לברך ברכת התורה לפני הסליחות, משמע שמירי

ונראה שהשעה"צ (שם ס"ק ה') הבין כהבנה הראשונה ולכן כתב דאם אין לו טלית אלא שלו, יתעטף בו בלא ברכה וכשיאור היום ימשמש בציציותיו ויברך. ולעומת זאת הקיצושו"ע הבין כהבנה השנייה ולכן פסק (בסי' קכ"ח ס"ו) כהט"ז שהש"ץ של סליחות לא יטול טלית שלו ולא של הקהל אלא ישאל מחברו. וכתב שאם אין בנמצא טלית כלל, יכולין לומר סליחות וי"ג מדות גם בלא טלית.

ד. הקושיות על חידושו של הט"ז

דברי הט"ז צריכים עיון:

א. מדוע הט"ז הזכיר חידוש זה רק בהלכות ר"ה (בסי' תקפ"א)? והרי דין זה נוהג בכל ערב, בשליח ציבור הניגש לתפילת ערבית ומתעטף בטלית של הקהל מפני כבוד הציבור (כפי שדייק המג"א סי' י"ח ס"ק ב') מלשון המדרש: "שנתעטף הקב"ה כש"ץ" – משמע שכל שליח ציבור צריך להתעטף בטלית!, אם כן מדוע הזכיר הט"ז את חידושו דווקא לעניין סליחות?

ב. הרי בהלכות ציצית, לגבי תחילת זמן ציצית, כתב הרמ"א (או"ח סי' י"ח ס"ג) במפורש שלא כדברי הט"ז, וזה לשונו: "ואם לבשו קודם לכן (=קודם שיעלה עמוד השחר), כגון בסליחות, לא יברך עליו, וכשיאיר היום ימשמש בו ויברך (תשב"ץ)". הרי מפורש שהרמ"א לא חשש לדעת הט"ז ולא הצריך לשאול טלית מחברו שהרי כתב שיתעטף וכשיגיע זמן ציצית יברך אז. ומדוע הט"ז לא הגיה על דברי הרמ"א כלל לחלוק על דבריו ונזכר לכתוב זאת רק בהלכות ר"ה? וכי

דוגמא לכך בהלכה: בגמ' (פסחים דף ז' ע"ב) מובא על הא דתניא "כל המצוות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן – אמר רב חסדא: חוץ מן הטבילה משום דאכתי גברא לא חזי. ופרש"י (שם) כיוון דאיכא טבילה דאכתי גברא לא חזי כגון טבילת בעל קרי ומשמשת שפלטה שכבת זרע וטבילת גר, תיקנו בכולן שיברך לאחר טבילה. וכן פסק הרמ"א (יו"ד סי' רס"א) והכא אף עדיף, כי כאן הברכה תועיל גם על להבא. ומכיוון שקודם לכן לא יכול לברך משום ספק א"כ יועיל הברכה בזמן שלכו"ע חייב גם על לשעבר ודו"ק.

ו. מסקנה מעשית מדברי הפ"ז

אלא שהוספתי ושאלתי את הגר"א נבנצל שליט"א, שלדבריו יוצא שבמקום שלא יהיה מעוטף לאחר עלות השחר יש לחשוש לדעת הט"ז. וא"כ כיצד השליח ציבור בתפילת ערבית יכול להתעטף בטלית הקהל? והרי לפי הט"ז נכנס לספק שמא הלכה כהרא"ש שחייב לברך כי זה כסות יום (או לכה"פ כסות יום ולילה שגם בזה פסק הרא"ש שחייב, הובא דבריו בשו"ע סי' י"ח ס"א) ולרמב"ם אין לברך, וא"כ יצטרך לשאול טלית מחבירו, ופוק חזי שלא מצינו כן!

שמא תאמר שבמקומו של הט"ז היו מתפללים בבגד עליון ולכן לא הקפידו על טלית לש"ץ בערבית (וכפי ששמע מהמ"ב סי' י"ח ס"ק ד' עפ"י הפמ"ג), או שהתפללו מנחה וערבית ברצף ואותו ש"ץ שהתעטף בזמן מנחה היה ש"ץ גם בערבית (כך תירץ לי ידידי הרב אילן סלע שליט"א) הרי סוף סוף הרי המ"ב פסק

בסליחות שקודם שחרית ולא בסליחות שלאחר חצות לילה. ושכתי ועיינתי בט"ז באו"ח סי' ו' ס"ק ה' שכתב במפורש: "מה שנוהגים המון עם להתפלל סליחות קודם אור הבוקר בימי הסליחות וכו'", וא"כ משמע שהט"ז דיבר על סליחות באשמורת הבוקר ולא על סליחות בשעת חצות ליל. אלא שאין מנוס מלפרש את דברי הט"ז, אם נרצה שלא יחלוק על דברי הרמ"א, שדיבר על ש"ץ שמתעטף בטלית כשדעתו לפושטה לפני עלות השחר והרמ"א דיבר על אדם שנשאר לבוש בטלית גם לאחר עלות השחר. ועדיין החילוק קשה, ודו"ק. אלא שעדיין יקשה, הרי הרמ"א כתב שלאחר הסליחות ימשמש בציציות ויברך, נמצא שהיה זמן חיוב, משיכיר בין תכלת ללבן עד שיסיים את הסליחות, שבו האדם לובש ציצית ללא ברכה, ואם כן פתרונו של הרמ"א לא יכול להועיל לגמרי לחששו של הט"ז!

לאחר עיוני בסוגיה זו, ראיתי שאף מו"ר הגר"א נבנצל שליט"א כתב בהערותיו למ"ב (ביצחק יקרא' סי' י"ח ס"ג ברמ"א ד"ה בסליחות) בשם הגרש"ז אוירבך זצ"ל את החילוק הנ"ל, בין מקרה שבו הוא נשאר עם אותה טלית ואז יכול להתעטף קודם לכן שהרי בסופו של דבר הוא עתיד לברך עליה, ובין מקום שדעתו לפשוט לפני עלות השחר. ואכן פניתי אל הגאון שליט"א ושאלתי היכן מצינו שברכה לאחר זמן תועיל למפרע? וענה לי שאכן כך נראה בדברי הגרש"ז, שבטלית שיברך לאחר מכן בזמן שלכו"ע הוא זמן חיובה יועיל ג"כ שברכה זו תועיל למפרע לספק שמא היה חייב קודם לכן. ואכן מצינו

לבישה המחייבת בציצית, ולכן יכול לקחת ולהתעטף בטלית הקהל בלא ברכה כפי שפסק ה'לחם חמודות' (הובא בבאר היטב או"ח סי' י"ח ס"ק ד'). מ"מ ודאי שדעה זו חולקת על דעת הרמ"א (בסי' י"ח ס"ג), שבוודאי דיבר על סליחות הסמוכות לשחרית והתיר ללובשה קודם הסליחות, ולכן חוזרת למקומה הקושייה שהקשינו על הט"ז – מדוע לא חלק על דברי הרמ"א בהלכות ציצית (בסי' י"ח) וכתב דבריו רק בהל' ר"ה (בסי' תקפ"א). (ואמנם שעה"צ בסי' תקפ"א ס"ק ה' רמז לסתירה ויישב שבסי' י"ח מיירי שאין שם אלא טלית אחת. אך דוחק להסביר כן בדברי הרמ"א, שסתם דבריו ולא חילק, ודו"ק)

ודעתי בטלה לדעת הגר"א נבנצל שליט"א. [ונראה שהמנהג לומר סליחות בלילה אחר חצות הוא מנהג חדש שנתחדש כאן בא"י. שכן בכל הפוסקים מוזכרת רק השכמה באשמורת הבוקר, ולכן דוחק להעמיד את דברי הט"ז בסליחות הנאמרות אחר חצות, מבלי שהוא יאמר זאת במפורש. ולכן אין מנוס אלא לפרש שמיירי שדעתו לפושטו קודם עלות השחר, כדברי הגר"א נבנצל לעיל].

ז. הנוהגים שלא כהט"ז

ואעפ"כ פוק חזי שרבים נוהגים שלא לחוש לדעת הט"ז, והש"ץ המתפלל סליחות מתעטף בטלית הקהל. וכן נוהגים שהש"ץ של תפילת ערבית מתעטף בטלית מפני כבוד הציבור, ובכדי לא לומר שבהקפדה זו יצא שכרם בהפסדם, נראה שיש מקום להמליץ טוב גם על מנהגם, מטעם ספק ספקא לקולא:

כהמג"א (שם ס"ק ה' הובא לעיל) שגם בערבית צריך להתעטף בטלית, ואם כן מדוע המ"ב לא הביא את דברי הט"ז לעניין טלית של ערבית כפי שכתב לעניין סליחות? אכן הגר"א נבנצל שליט"א ענה לי שאכן מכיוון שהמ"ב חשש לדעת הט"ז ופסק כמותו בשליח ציבור של סליחות, יש להקפיד ג"כ בשליח ציבור של תפילת ערבית. וע"כ הורה לנו הגר"א נבנצל שליט"א שהגבאים יודיעו מראש שכל ש"ץ שניגש לתפילת ערבית מופקר החלק שלו בטלית ואז אין בו דין טלית קהל אלא דינה כטלית שאולה שאין מברכים עליה, ובכך יצאנו מחששו של הט"ז הנ"ל.

ולכאורה היה אפשר לומר סברה הפוכה (ובכך לתרץ מדוע הט"ז אמר את דבריו רק בהלכות סליחות ולא בידיני ש"ץ של ערבית). שבסליחות הנאמרות סמוך לשחרית מכיוון שכוונתו להישאר עם הטלית גם בזמן התפילה (ואף הש"ץ שלקח טלית ציבור יישאר עמה כש"ץ גם בזמן תפילת שחרית, כפי המנהג המובא בקיצוש"ע סי' קכ"ח ס"ו שחזן הסליחות ממשיך כחזן גם השחרית) לכן כבר מתחילת הסליחות הוא מתעטף בציצית לשם קיום מצווה, ולכן בעטיפתו קודם הזמן הוא מכניס עצמו לספק חיוב ברכה. משא"כ בסליחות המתקיימות בלילה לאחר חצות, ואין תפילת שחרית סמוכה לה, שם הש"ץ המתעטף בטלית עושה זאת רק לשם כבוד הציבור (כמובא במ"ב סי' י"ח ס"ק ה') או מפני הסיבה המיוחדת לעיטוף הש"ץ בסליחות כדברי המדרש "נתעטף הקב"ה כש"ץ ולמד למשה הי"ג מדות" (ר"ה י"ז ע"ב), אך אין זה נקרא

לתפילת שחרית, יתעטף בטליתו שלו בלא ברכה, ולאחר הסליחות, כשיגיע זמן ציצית (שיכיר בין תכלת שבה ללבן שבה, שזהו זמן ק"ש, שלספרדים זמנו שעה לפני הנץ החמה ולאשכנזים - לכתחילה חמישים דקות) ימשמש בו ויברך.

ב. ש"ץ הניגש להתפלל סליחות קודם עלות השחר ומתפלל ג"כ כש"ץ בתפילת שחרית יכול לעשות כנ"ל בסעיף א' בטלית הקהל.

ג. אך אם מתפלל רק כש"ץ בסליחות (ולא בתפילת שחרית) יתעטף דווקא בטלית שלו ויברך כשיגיע הזמן במשמוש ציציותיו.

ד. סליחות המתקיימות בלילה (לאחר חצות כדבעי) הש"ץ צריך להתעטף בטלית מפני כבוד הציבור וטעמים נוספים, אך אין לו לקחת את טלית הקהל אלא ישאל טלית מחבירו ויתעטף בה בלא ברכה (לחוש לדעת הט"ז לכתחילה).^א

ה. שליח ציבור הניגש להתפלל תפילת ערבית צריך להתעטף בטלית, ולכתחילה ראוי שישאל טלית מחברו ולא ייקח את טלית הקהל. ומכיוון שברוב בתי הכנסת טלית פרטית אינה מצויה בתפילת ערבית, ראוי שהגבאים יכריזו מראש שכל מי שניגש להתפלל ערבית כש"ץ, חלקו בטלית הקהל מופקר, ויתעטף בטלית השותפים בלא ברכה.

ו. קהילות הנוהגות שש"ץ המתפלל ערבית מתעטף בטלית הקהל יש להם על מי לסמוך כיוון שמתעטף לשם כבוד הציבור ולא לשם מצווה.^ב

א. שמא הלכה כהרמ"א (המובא בסי' י"ח ס"ג בשם התשב"ץ) שיתעטף בטלית וכשיאיר היום ימשמש בו ויברך, וכהלבוש (או"ח סי' תקפ"א) שכתב מפורש שהש"ץ של סליחות מתעטף בטלית משום כבוד ציבור ואינו מברך דקי"ל ספק ברכות להקל. והלכה כמותם ולא חששו לדעת הט"ז הנ"ל. וא"כ ה"ה בערבית שיתעטף ולא יברך מטעם ספק וכנ"ל.

ב. ואף אם הלכה כהט"ז וכפסק המ"ב (סי' תקפ"א ס"ק ו'), בקהילות רבות הש"ץ המתעטף בטלית לא מתעטף בו בראשו אלא מניחו על כתפו, ובספר שער אפרים (הובא דברו בבאור הלכה סי' י"ד ד"ה שאלה כשהיא מצויצת) כתב דאין לברך אלא כשמתעטף בו ראשו כדרך עטיפת שחרית (לכה"פ סמוך לברכה) אך שימה על הכתפיים מטעם כבוד ציבור לא נחשבת עטיפה. ואף שלא נפסק כן להלכה (שו"ע סי' ח' ס"ג) מ"מ דעה זו חזי לאיצטרופי (אך תירוץ זה לא יועיל לסליחות, ששם במפורש יש עניין בעטיפת הראש, כדברי הלבוש).

ג. שמא הלכה כ'לחם חמודות' (המובא בבאר היטב סי' י"ח ס"ק ד') דהמתעטף מפני כבוד הציבור (אפי' ביום) אין מברך וע"כ אף המתעטפים בטלית הקהל לשם ש"ץ לסליחות או לערבית ואינם מברכים, יש להם על מי לסמוך. והנח להם לישראל אם לא נביאים הם בני נביאים הם.

ח. סיכום

א. הש"ץ הניגש להתפלל סליחות קודם עלות השחר, המתקיימות בסמיכות

א. הערת הגר"א נבנצל שליט"א: אך יפקיר חלקו.

ב. הערת הגר"א נבנצל שליט"א: אך כמדומני דעת אדמו"ר זלה"ה דעדיף לקיים ספק מ"ע בלא ברכה מאשר לא למיים המצווה.